

'ויהי ערב ויהי בקר' – עיון בפירוש רשב"ם*

פירוש התורה לרשב"ם נדפס לראשונה בברלין בשנת תס"ה לפ"ק¹, על פי כתב יד שנמצא חסר בדפיו הראשונים והאחרונים², ולפיכך מתחיל הפירוש הנדפס בפרשת וירא (בראשית יח א) ומסתיים בתחילת פרשת וזאת הברכה (דברים לג ג). כמאה וחמישים שנה לאחר מכן פירסם אברהם גייגר³ את פירוש רשב"ם לפרק א של חומש בראשית, ע"פ דף בודד שנכרך בסוף כ"י מינכן 5. בשנת תרמ"ב יצא לאור הפירוש כולו במהדורה חדשה ומוערת ע"י דוד רוזין, ששב וההדיר את הטקסט ע"פ כתב היד היחיד שממנו נדפס בתחילה, וצירף לו גם את קטע הפירוש לבראשית פרק א מכ"י מינכן 5. ממהדורתו הועתק הקטע בהוצאות אחרות.

לכל אורך פירוש רשב"ם לתורה מצויים כמה וכמה ביאורים חדשניים ומפתיעים (ביחס לשאר פירושי הראשונים ולפרשנות הרגילה). גם בקטע הפירוש לבראשית בולטים מספר ביאורים השונים מהמורגל. אחד מהם משך תשומת לב רבה מאז נדפס הקטע והתפרסם ברבים, והוא הביאור לכתובי 'ויהי ערב ויהי בקר' ושיטתו המיוחדת, הנשנית ונשלשת בהמשך פירוש הפרק, אודות סדר עונות היום והלילה שבמעשה בראשית. וזה לשון הביאור הנידון:

(א ה) **...ויהי ערב ויהי בקר.** אין כת' כאן ויהי לילה ויהי יום, אלא **ויהי ערב**, שהעריב יום ראשון ושיקע האור, **ויהי בקר**, בוקרו של לילה, שעלה עמוד השחר; הרי הושלם **יום אחד** מן הששה ימים שאמר הק' בעשרת הדברות, ואחר כך התחיל יום שיני, "ויאמר אלהים יהי רקיע". ולא בא הכתוב לומר שהערב והבקר יום אחד הם, כי לא הוצרכנו לפרש אלא היאך היו ששה ימים, שהבקר יום נגמרה הלילה, הרי נגמר יום אחד והתחיל יום שיני.

(ח) **...ויהי ערב ויהי בקר יום שיני.** שנטה היום לערב, ואחר כך **ויהי בקר**, בקר של יום שיני. הרי נגמר **יום שיני** מששת הימים שאמר הקב"ה בעשרת הדברות, והתחיל עתה יום שלישי בבקר.

---

*מהדורה ראשונה של מאמר זה הופיעה בקובץ חצי גבורים ח (אלול תשע"ה).

¹ בתוך חמשה חומשי תורה עם שלושת התרגומים ולצד פירושי רש"י וראב"ע.

² הרב דוד אופנהיים, אב"ד פראג, גילה את כתב היד בין ספרים ישנים שנלקחו מעליית ביהכ"ס של קהילת ווירמיישא (וורמס), הביא את הספר לדפוס והקדים בראשו הקדמה ארוכה ועמוסת מליצות וזכרי לשונות מקרא וחז"ל. וכך תיאר את מצב כתב היד: "...כי נטלו שני ושלשה גרגרים, בראשית נח לך שחור... ולקה בחסר חסורי מחסרי והיכי קתני, והוא חסרון שאינו יוכל (!) להמנות וכי אין עוד מלבדו שום העתק, והחסרון הוא בעו"ה כדי רביעית של תורה ונעשה ע"י הנהו עכברי, עכבר נכנס ועכבר יוצא וכיכר בפיו ככרו של תורה ועלה טרף בפיה, פגוי נכנס ופגום יוצא ונראה קס"ת בפגימתה פגימות סכין סכינא חריפא פסקי לקרא, ועוד מה שנשתייר בקולמוס היה מראהו עמוק מן האור וחק תוכות ומחק בן יומו ורוב ימים ידברו... ונפל תלחא ותלחא ואותיות בולטות ונטשטשו... כי שלטו בו רקבון...".

³ בתוך: כרם חמד, מחברת שמינית, ברלין תרי"ד, עמ' 42. גייגר מוסר שם: "זה שנים שמענו כי נמצא בסוף הכ"י המפואר, אשר במינכן הוא נרשם בסי' 5, עלה א' מראשית הפי' הזה".

(לא) ...ויהי ערב ויהי בקר, אז נגמר יום הששי והתחילה...⁴

מלבד עצם החידוש הפרשני שבפירוש זה, עוד עולה ממנו לכאורה כי גם שְׁבִתוֹ של הבורא התחילה בבוקרו של היום השביעי והסתיימה בבוקר הבא. לא זו בלבד, אלא שהמפרש כורך בהדיא את סיפור מעשה הבריאה עם מצוות השבת שבעשרת הדברות, ולשיטתו כל מעשה הבריאה לא נכתב אלא כדי להקדים ולבאר את טעם מצות השבת כפי שנאמר במעמד הר סיני: "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בס וינח ביום השביעי, על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו" (שמות כ יא).⁵

בקריאה שטחית ניתן לייחס לפירוש זה שיטה חריגה הקובעת את תחילת ימי התורה בבוקר, ובייחוד את השבת מבוקר עד בוקר, בניגוד מוחלט למסורת חז"ל הפשוטה והידועה ולהלכה המסורה. שיטה כזו חותרת תחת קיומה המקובל של השבת השקולה כנגד כל המצוות.

להתנגדות שעורר פירוש זה הוסיף בעיקר הדמיון בינו לפירוש הנשלל ב'איגרת השבת' של ר' אברהם אבן עזרא. באיגרת זו מוסר ראב"ע על פירוש דומה לַפְתּוֹב 'ויהי ערב ויהי בקר', שהגיע לידו כשישב באנגליה: "והנה שם כתוב פירוש 'ויהי ערב ויהי בקר', והוא אומר כי כאשר היה בקר יום שני אז עלה יום אחד שלם, כי הלילה הולך אחר היום".⁶ בהמשך האיגרת יוצא ראב"ע בדברים קשים נגד הפירוש ההוא ומקלל את מי שיעתיק או ילמד אותו, ואף משתדל להביא הוכחות מן המקרא למסורת חז"ל שהיום הולך אחר הלילה.

המתנגדים פסלו את כשרותו של הביאור הנדון הכלול בקטע הפירוש לבראשית, ואף פקפקו בייחוסו של הקטע כולו לרשב"ם. אפשר לתאר את הַלּוֹךְ מחשבתם כך: ידוע שפירוש זה או דומה לו נפסל בתקיפות ע"י ראב"ע כמינות גמורה, והנה צָץ לו דף בודד בכתב יד, המתגלה בזמן מאוחר⁷ ותוכנו מתייחס לרשב"ם (כחלק מן החסר בפירושו הנדפס) ובו מופיע הפירוש הפסול באופן ברור וחד. כלום אין כאן בית מחוש לזיוף או לטעות? או שמא תוספת "תלמיד טועה" היא?

כך, בעקבות פולמוס ער,⁸ נגזר דינם של הקטעים החשודים להיכרת מהוצאות ידועות של 'מקראות גדולות'.

⁴ כאן מסתיים הדף הבודד שבכ"י מינכן.

⁵ בתחילת פירושו לבראשית האריך רשב"ם בחידוש יסוד זה, שכל פרשת מעשה בראשית נכתבה רק לצורך הקדמת ביאור לפסוק הנזכר שבעשרת הדיברות. ושוב חזר על כך בביאורו לפסוק כז, ואף בביאורו למקראות 'ויהי ערב ויהי בקר' הנ"ל הטעים יסוד זה.

⁶ על הדעות השונות בזיהוי הפירוש נשוא האיגרת, ועל הטיעונים בעד ונגד זיהויו עם פירוש רשב"ם, עיין: אוריאל סימון, אֶזֶן מְלִין תבחן, פרק ג, עמ' 100 ואילך, ובעיקר מעמ' 129 ואילך.

⁷ ויש להוסיף מנקודת מבטם של חוגים מסוימים: ע"י חוקרים שאינם מ"שלומי אמוני ישראל".

⁸ ראה למשל: קובץ בית אהרן וישראל, גליון פג (סיון-תמוז תשנ"ט), עמ' קנח; גליון פו (כסלו-טבת תש"ס), עמ' קנ-קנז.

א. הוכחות לייחוסו של קטע הפירוש לבראשית

בראשונה עלינו להבהיר את ייחוסו של קטע הפירוש לרשב"ם. מתחילה די היה בעדותו של מעתיק כתב היד על ייחוס זה⁹, אך כיון שיצאו עסיקין והופרחו חשדות וחששות ראוי להוציא מן הספק ולהשקיט את הלעז.

כאן יש לומר בבירור: חותמו הייחודי של רשב"ם ניכר בלא ספק בכל הקטע. סגנון הלשון¹⁰, כללי הפרשנות¹¹, הגישה הדקדוקית וצורת הצעתה¹², ביטויי המפרש כלפי קודמיו והעצמאות והחדשנות שבביאורים, כל אלה יחד מעידים שפירוש רשב"ם לפנינו¹³. גם בלא עדות המעתיק היה מסתבר כן.

לא זו בלבד, אלא שיש פְּיָדוֹ להוכיח בבירור את ייחוסו של קטע הפירוש לרשב"ם. הוכחות אלו נחלקות לשני סוגים: השוואות וקשרים ברורים בין קטע הפירוש לשאר פירוש התורה לרשב"ם (הנדפס והמקובל על כל), ומובאות מפירוש רשב"ם לבראשית פרק א שהביאו קדמונים בחיבוריהם.

1. ההשוואה הראשונה עֲנִינָה הקדמה ארוכה שהקדים רשב"ם בשני מקומות (ריש פרשת בראשית ותחילת פרשת וישב), כעין התנצלות, בבואו לדחות את פירושי קודמיו שלדעתו אינם מתאימים לפשוטו של מקרא¹⁴ ולהציע את פירושו שלו. שוב חזר והקדימה בשלישית בקיצור בראש פירושו לפרשת משפטים, המלאה בהלכות שנדרשו בארוכה ע"י חז"ל במדרשי ההלכה והן יסודיהן של מסכיות שלמות במשנה ובתלמוד, ואילו רשב"ם בא לפרש פרשה זו לפי פשוטה ולא לפי מדרשה. אלא שבפעם שלישית זו לא ראה צורך להאריך, והסתפק בציון למה שכתב בפרשת בראשית ובהבאת תמצית דבריו משם; והוא לפנינו בפירוש בראשית שבקטע הנידון, בלשון דומה למה שהביא במשפטים.

⁹ ז"ל המעתיק: "אילו פירושי חמשה חומשי תורה יסוד רבינו שמואל בן הרב ר' מאיר, אחיו של רבינו יעקב מרמרו, בני בתו של המאור הגדול רבינו שלמה ברי' יצחק, יהי זכרם לנצח ועצמותיהם כדשא תפרחנה".

¹⁰ כגון המונח 'עיקר פשוטו' (א) הרגיל בלשון רשב"ם.

¹¹ כגון עיקרון ההקדמה (א), ראה הערה כא של ר"מ לוקשין על פירוש רשב"ם שבמהדורתו, תשס"ט), וכן 'פָּלַל ואחר כך פירש' (א כז, ראה הערה כג של לוקשין, וכן בהערותו לראש פירוש שמות ב טו).

¹² כגון המונחים 'משקל רפי' ו'משקל דגש' (א כב, כח) הרגילים בלשון רשב"ם, וכן ההסבר הדקדוקי בסוף פסוק כב (ראה הערה ט של לוקשין). ההסבר על משקלו של השם 'רקיע' (פסוק ו) קרוב למה שכתב רשב"ם בפירוש הדקדוקי הנספח ל'דייקות' (הוא ספר דקדוק שחיבר רשב"ם, מכונה 'דייקות מרבינו שמואל').

¹³ לוקשין ציין בהערותיו הקבלות רבות בין פירוש פרק א לשאר פירוש רשב"ם לתורה, ואף הוסיף הקבלות ל'דייקות' ולפירוש הדקדוקי שנספח לו.

¹⁴ ההקדמה שבראשית אפשר שהיא משמשת לרשב"ם גם כעין הקדמה כללית לפירוש התורה שלו, שעיקר מטרתו וייחודו לפרש את המקרא כפשוטו ע"פ ההגדרות המיוחדות של רשב"ם למונח זה, שלדעתו לא נתקיימו כראוי בפירושי קודמיו.

פירוש רשב"ם ריש בראשית :

יבינו המשכילים כי כל דברי רבותינו ודרשותיהם כנים ואמתים. וזהו האמור במסכת שבת (סג א) הוינא בר תמני סרי שנין ולא ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו. **ועיקר ההלכות והדרשות יוצאין מייתור המקראות** או משינוי הלשון, שנכתב פשוטו של מקרא בלשון שיכולין ללמוד הימנו עיקר הדרשא, כמו "אלה תולדות השמים והארץ בהבראם" (בראשית ב ד) ודרשו חכמים 'באברהם' מאריכות הלשון שלא היה צריך לכתוב בהבראם. עתה אפשר פירושי הראשונים בפסוק זה להודיע לבני אדם למה לא ראיתי לפרש כמותם. יש מפרשים... אי אפשר לומר כן... והמפרש... גם זה הבל.

פירוש רשב"ם בתחילת פרשת וישב (בראשית לו ב) :

ישכילו ויבינו אוהבי שְׁכָל מה שלימדנו רבותינו כי אין מקרא יוצא מידי פשוטו, אף כי עיקרה של תורה באת ללמדנו ולהודיענו ברמיזה הפשט ההגדות וההלכות והדינים, על ידי אריכות הלשון ועל ידי שלשים ושתים מידות של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי ועל ידי שלש עשרה מידות של ר' ישמעאל. והראשונים מתוך חסידותם נתעסקו לנטות אחרי הדרשות שהן עיקר, ומתוך כך לא הורגלו בעומק פשוטו של מקרא. ולפי שאמרו חכמים אל תרבו בניכם בהגיון, וגם אמרו העוסק במקרא מדה ואינה מדה, העוסק בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו. ומתוך כך לא הורגלו כל כך בפשוטן של מקראות, וכדאמ' במסכת שבת הוינא בר תמני סרי שנין וגרסינ' כולה תלמודא ולא הוה ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו... ועתה יראו המשכילים מה שפירשו הראשונים... והנה זה הבל הוא.

פירוש רשב"ם ריש פרשת משפטים (שמות כא) :

ידעו ויבינו יודעי שכל כי לא באתי לפרש הלכות אע"פ שהם עיקר, **כמו שפירשתי בבראשית כי מיתור המקראות נשמעין ההגדות וההלכות...**

2. השוואה זו ענינה פירוש חדשני של רשב"ם, החוזר ומובא שלוש פעמים בפירושו לתורה :

פירוש רשב"ם בראשית א ה :

...וכן "ויקרא משה להושע בן נון יהושע" (במדבר יג טז) – האמור למעלה (פסוק ח) "למטה אפרים הושע בן נון" הוא אותו שקרא משה יהושע בן נון [כְּ]שְׁמִינְהוּ קודם לכן משרתו בביתו. שכן דרך המלכים הממנים אנשים על ביתם לחדש להם שם, כמו שנאמר "ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח", "ויקרא לדניאל בלטשצר" וגו'.

פירוש רשב"ם במדבר יג טז :

ויקרא משה להושע בן נון יהושע. [לא שקראו עתה יהושע] אלא כך פירושו. הושע בן נון שאמרנו למעלה (פסוק ח) שנקרא כן בבית אביו, הוא אותו שקרא משה [יהושע] כשנעשה משרתו והפקידו על ביתו. שכן היה מנהגם, כמו "ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח", "ויקרא לדניאל בל[ט]שצר", "דהוא שמיה בלטשצר כשם אלהיה".

פירוש רשב"ם בראשית מא מה :

צפנת פענח. כתרגומו, ולשון מצרים הוא. וכן היה דרכם לקרוא לאדם בשעה שממנים אותו על ביתם שם הראוי. וכן "ויקרא משה להושע בן נון יהושע" כשנעשה משרתו. וכן "ויקרא לדניאל בלטשצר", כדכתיב "די שם שמה בלטשצר כשם אלהיה"¹⁵.

יש להעיר כי בשלושת המקומות (כולל בראשית א ה, שהוא מכ"י אחר ומעתיק אחר!) הובא המקרא בדניאל בלשון שווה, השונה מלשון הכתוב בספרינו: במקום **ויקרא** לדניאל בלטשצר כתוב בכל ספרינו (דניאל א ז): [וַיִּשָּׂם לָהֶם שְׂרָה הַסְרִיסִים שְׁמוֹת] **וַיִּשָּׂם** לדניאל בלטשצר.

3. גם בהשוואה זו ובשלאחריה נראה שני פירושים המיוחדים לרשב"ם ומופיעים בלשון דומה גם בקטע לבראשית:

פירוש רשב"ם בראשית לה כב :

וישמע ישראל. לא נכתב זה אלא להודיעך שבשביל ששמע יעקב את הדבר אמר לו בשעת צוואתו "פחו כמים אל תותר כי עלית משכבי אביך".

פירוש רשב"ם בראשית א א :

... "וישכב את בלהה פלגש אביו וישמע ישראל", למה נכתב כאן "וישמע ישראל" והלא לא נכתב כאן שדיבר יעקב מאומה על ראובן. אלא לפי שבשעת פטירתו אמר "פחו כמים אל תותר כי עלית משכבי אביך אז חללת יצועי עליה" (בראשית מט ד), לפיכך הקדים לכתוב "וישמע ישראל", שלא תתמה בראותך שהוכיחו על כך בסוף ימיו...

4. פירוש רשב"ם שמות ב ב :

ותרא אותו כי טוב הוא ותצפנהו. המפרש לפי שראתהו הטמינתהו – שקר הוא, שכל הוולדות אמותן מרחמות עליהן. א"כ צריך לפרש "ותרא" כמו "וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאוד" (בראשית א לא), נסתכל והביט כל מעשיו וכל פעולותיו שעשה אם יש לתקן שום דבר בהם והנה כולם יפים ומתוקנים. אף כאן, לפי שמה נולד לסוף ששה חדשים כמו שמצינו בשמואל שנולד לתקופת הימים, שני תקופות ושני ימים, ולפיכך יכלה להצפינו שלשה חדשים, שהמצריים היו מבקרים למעוברות לסוף תשעה חדשים. לכן נסתכלה בו בשעת לידה אם הוא נפל ולא תטרח בהטמתו, וראתהו כי טוב ויפה הוא כי גמרו סימניו שער וציפורניו כמו ששינוי ביבמות (פ:): וידעה שהוא בר קיימא, "ותצפנהו שלשה ירחים" עד סוף תשעה ירחים שהוא זמן לידת רוב נשים, וכשבאו לבודקה אמרה להם נפל היה או השליכוהו המצריים ביאר.

פירוש רשב"ם בראשית א ד :

וירא אלהים את האור. נסתכל במראהו כי יפה הוא. וכן "ותרא אותו כי טוב הוא" (שמות ב ב), נסתכלה במשה שנולד לששה חדשים, כמו שמואל "לתקופת הימים" (שם"א א כ), וראתהו כי טוב

¹⁵ הכתוב האחרון מורכב משני מקראות נפרדים: דניאל ד' שמה בלטשצר פֶּשֶׁם אֱלֹהִי (דניאל ד ה), בדניאל ד' מִלְכָּא שֶׁם שְׁמָה בלטשצר (שם ה יב).

ויפה הוא שנגמרו סימניו וצפורניו ושערו, "ותצפנהו שלשה ירחים" כלומר עד סוף תשעה חודשים, שהרי ראתהו וידעה שהוא טוב ויפה בסימנים שאינו נפל.

ציטוטי קדמונים מפירוש בראשית לרשב"ם

5. הנה הקרה ה' לפני מובאה קדמונית בשם רשב"ם, והיא לפנינו בקטע הפירוש לבראשית. כך הובא בפירושי רבינו חיים פלטיאל (בראשית א א) ובתוספות השלם (בראשית א לא, סעיף טז):

הקשה רשב"ם למה לא נכתבה יצירת המלאכים ויצירת השדים וגיהנם כמו שאר יצירות. ופירש שגם יצירת בראשית לא נכתבה רק להשמיע לאזנים ולהסביר ללב מצות התורה, **שהרי גבי שבת כתיב כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ, ואלמלא לא נכתבו תקוני יצירות בראשית שהיו בששה ימים יום על דגלו וחילק השבת מהם ממנוחת הקב"ה ית' ש', לא היה נודע טעם הפסוק האומר כי ששת ימים עשה ה' ולא היה טעם של שביתת שבת מקובל ללב. וכמה מקראות יש בידינו שאינם כתובים רק להסביר ללב המקראות שלפנים.**

מו"ל פירושי רח"פ העיר שדברים אלו אינם נמצאים בפירוש רשב"ם. אבל קטע זה מקורו ברור בפירוש רשב"ם (בשינויי לשון וסדר אך בשמירת הענין), שכך כתב בסוף סיפור בריאת האדם (פסוק כז):

בצלמו של אדם, הוא בצלם אלהים – מלאכים. ואל תתמה אם לא נתפרש יצירת המלאכים, כי לא כתב משה כאן לא מלאכים ולא גהינם ולא מעשה מרכבה, אלא דברים שאנו רואים בעולם הנזכרים בעשרת הדברות, כי לכך נאמר כל מעשה ששת הימים כמו שפירשתי למעלה.

רמז רשב"ם למה שפירש בפסוק א, וז"ל:

...אך זה הוא עיקר פשוטו, לפי דרך המקראות שרגיל להקדים ולפרש דבר שאין צריך, בשביל דבר הנזכר לפניו במקום אחר... **גם כל הפרשה הזאת של מלאכת ששה ימים הקדימך משה רבינו לפרש לך מה שאמר הקב"ה בשעת מתן תורה "זכור את יום השבת לקדשו [וגו'] כי ששת ימים עשה יי' את השמים ואת הארץ (ו)את הים ואת כל אשר בם וינח ביום השביעי", וזהו שכת' "ויהי ערב ויהי בקר יום הששי", אותו ששי שהוא גמר ששה ימים שאמר הקב"ה במתן תורה. לכך אמר להם משה לישראל, להודיעם כי דברי הקב"ה אמת, וכי אתם סבורים שהעולם הזה כל הימים בנוי כמו שאתם רואים אותו עכשיו מלא כל טוב, לא היה כן, אלא "בראשית ברא..."¹⁶**

גם בעל חזקוני הביא דברי רשב"ם לפסוק כז והעתיקם כלשונם:

¹⁶ מהמובאה הנ"ל שנדפסה בפירושי רבינו חיים פלטיאל ובתוספות השלם (ועיין הערת המו"ל שם ושם על מקור הקטע), עולה עדות ברורה וקדומה על מיהות מחברו של קטע הפירוש לבראשית. כי מובאה זו כוללת את היסוד המחודש של רשב"ם שפרשת הבריאה לא באה אלא להקדמת ביאור לטעם מצות השבת שבעשרת הדיברות, והיא מבוססת הן על תחילת ביאור רשב"ם לפסוק א והן על ביאורו לפסוק כז. יסוד זה הוא 'הבריה התיכונה' של פירוש רשב"ם לפרשת הבריאה, כיון שהוא חוזר ומטעים אותו גם בביאורו הנידון לכתובי 'ויהי ערב ויהי בקר'. ויושם לב שבעל חזקוני, שהעתיק אף הוא את דברי רשב"ם בפסוק כז (פעמיים, כמובא בסמוך), השמיט מהם את הקישור לעשרת הדיברות.

בצלמו, שהוא צלם אלהים.¹⁷ ואל תתמה אם לא נתפרשה יצירת המלאכים, כי לא כתב משה רבינו כאן לא מלאכים ולא גיהנם ולא מעשה מרכבה אלא רק דברים שאנו רואים בעולם כמו שפירשתי למעלה.

ולמעלה בפסוק ב כתב:

ויש כמה ענינים שלא נתפרסמה כאן יצירתם כגון מלאכים ומעשה מרכבה וגיהנם אלא רק דברים שאנו רואים בעולם...¹⁸

6. עוד נמצאה מובאה שנייה מפירוש רשב"ם לבראשית פרק א, והיא בפירוש התורה לר' יצחק די לאטש¹⁹. כך הביא לבראשית א כט:

רשב"ם. ויאמר אלהים הנה נתתי את כל עשב זרע וגו' ולכל חית הארץ וגו'. "הנה נתתי" כמו נותן אני עתה, כמו "נתתי כסף השדה" שהוא כמו נותן אני.

ואמנם כך הוא בקטע רשב"ם לשם:

הנה נתתי לכם – נותן אני לכם עתה, דוֹיִינֶשׁ. וכן "הרימותי ידי", מרים אני; "נתתי כסף השדה", נותן אני.²⁰

ואף פירוש זה הובא כלשונו בחזקוני על אתר:

הנה נתתי לכם – נותן אני עתה לכם, ובלע"ז דונאץ. וכן "הרימתי ידי", מרים אני; "נתתי כסף השדה", נותן אני.

7. והנה ניכר לעין שבפירוש חזקוני משוקעים כסדר קטעים רבים מפירוש רשב"ם (בסתם, כדרכו²¹), עד שמהדירי פירוש רשב"ם וחוקרי נעזרים בחזקוני כדי לתקן שיבושים שנפלו בעותק פירוש רשב"ם שפִּדְנוּ.²² בסעיפים הקודמים ראינו שתי העתקות חזקוני מקטע הפירוש, העתקות

¹⁷ ובהמשך דבריו הביא כעין פירוש רשב"ם: 'בצלם אלהים' בדמות מלאכים.

¹⁸ וקרוב לזה הובא בתוספות השלם, בראשית א לא, סעיף טו.

¹⁹ עיין: יחיאל צייטקין, ר' יצחק די לאטש – מחבר מיימוני פרובנסלי ופירושו לתורה (בכתב יד), שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום, כב, עמ' 223. את הציטוט מפירוש ריד"ל הבאתי משם, עמ' 235. ושם הובא ציטוט נוסף שהביא ריד"ל בשם רשב"ם לבראשית ג ז (מן החלק האבוד של הפירוש). צייטקין מציין שגם המובאה השנייה מרשב"ם נמצאת בחזקוני על אתר בסתם. ועוד העיר שמציטוטים אלו עולה לראשונה עדות על שימוש בפירוש רשב"ם מחוץ לצרפת ואשכנז.

²⁰ רשב"ם חוזר על פירוש זה במקומות אחרים, ראה הערות לוקשין.

²¹ כך הוא נוהג גם במובאות מפירושי ראב"ע ור"י בכור-שור ואחרים, וכמו שהודיע בהקדמתו: "...לכן כליותי יעצוני / וגם לבי מלאני / מזקנים אתבונן סותמי משנה / לבל אקח אחריהם בושנה / לכסות מוצא הדברים מחדול / להשמיים יחד מלהדר מקטון גדול / פן תהיה חכמת המסכנים בזויה / ודבר[ת] העשיר לפני גדולים נחווה...".

²² ראה: איתמר כסלו, פירוש החזקוני כעד נוסח לפירוש רשב"ם לתורה, ש"י לשרה יפת, מחקרים במקרא בפרשנותו ובלשונו, עורכים מ' בר אשר ואחרים, ירושלים תשס"ח, עמ' 173-193.

שהובאו אצל קדמונים אחרים בשם רשב"ם. ועתה נוסיף עוד שש מובאות מקטע הפירוש לבראשית פרק א ששוקעו בחזקוני על אתר:

רשב"ם

חזקוני

(ב) הארץ הבנויה עכשיו כבר היתה תוהו. ...והארץ הבנויה כבר היתה תוהו ובהו...

והוצרך הרוח למה שכת' לפנינו "ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל מקום" וגו', כי על ידי הרוח נקוו המים, כמו בקיעת ים סוף שנתראית היבשה על ידי "ויולך יי' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה וישם את הים לחרבה ויבקעו המים".

...הוצרך אותו רוח להקוות המים דכתיב "יקוו המים",
כמה דאת אמר
"ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה" וגו'.

יהי מארת. דרך המקראות לומר לשון יחיד יחיד אצל רבים כמו "ויהי אנשים אשר היו טמאים". וכן פירוש, יהי מעשה, ומה הוא, מאורות.²³

(יד) יהי מארת. דרך מקראות לדבר בלשון יחיד אצל רבים כמו "ויהי אנשים אשר היו טמאים". וכן פירוש, יהי מעשה, ומהו, המאורות.

ברקיע השמים. הנרקע ופרוס תחת השמים העליונים.

...ברקיע השמים. ברקיע הנרקע ופרוס תחת השמים העליונים.

בצלמנו. בצלם המלאכים.²⁴

(כו) בצלמנו. בצלם המלאכים.

וכבשוה, רפי, כמו "ונכבשה הארץ לפניכם". ולפי שהוא משקל רפי ולשון ציווי לכך הוא נרפה, אבל וכבשוה דגש

(כח) וכבִּשְׁהָ, רפי, שהרי לשון צווי הוא, אבל אם היה דגש

²³ וכעין זה כתב רשב"ם בפירוש הדקדוקי הנספח ל'דייקות'.

²⁴ בתוספות השלם (סעיפים יד, כא, כו) הובא מכמה מקורות פירוש אחר למילים 'בצלמנו כדמותנו' בשם רבינו שמואל, ואין זה רשב"ם אלא רבינו שמואל החסיד אבי ריה"ח, כמסתבר מתוכן הפירוש.

פירושו לשעבר כמו "קָבְצוּ פֶּאֶרֶוֹר". פירושו לשעבר כמו "קָבְצוּ פֶּאֶרֶוֹר".

ב. דעת רשב"ם בענין סדר היום והלילה

1. עד הנה ראינו שאין מקום לפקפק בייחוס קטע הפירוש לרשב"ם. ומעתה מוטל עלינו ביתר שאת לעיין בכוונת הפירוש שיצאו עליו עוררין ולהבין דעת רבינו שמואל. שתיים הן השאלות הבסיסיות הניצבות בפנינו: א. כלום עולה מהפירוש שהיום קודם ללילה בתורה? ב. ההחלפה שבתו של הבורא בבוקר?

תחילה יש להזכיר מה שכבר העירו רבים, כי בקטע זה עצמו כתב רשב"ם מפורש שהיום מתחיל בצאת הכוכבים. וז"ל (א יד): **"ולמים – שהרי מצאת הכוכבים עד צאת הכוכבים יום אחד"**.

והנה יש²⁵ שחשבו ליישב את דעת רשב"ם על פי סברתו של חכם מן האחרונים,²⁶ לפיה קודם מתן תורה הלילה הלך אחר היום, ומשניתנה תורה נתחדשה הלכה ונקבע הסדר בישראל שהיום הולך אחר הלילה. אבל לענ"ד אין לתלות ברשב"ם דעה זו או דומותיה, כי לכאורה אין במשמע דבריו לימוד כללי לסדר הנוהג של הימים והלילות. אדרבה, כנ"ל, הרי הוא נסמך בפירושו על סדר היום והלילה הנוהג, לפיו מציאת הכוכבים מתחיל יום חדש. ודאי ידע רשב"ם שביאורו לַפְתּוֹב 'ויהי ערב ויהי בקר' מחודש הוא, ואילו היה ביאורו מיוסד על חידוש כזה שעד מתן תורה היתה תחילת היום בבוקר, לא היה נמנע מלכתוב בהדיא יסוד מחודש זה ולהוכיחו כדרכו.

2. הבה נעיין היטב בפירוש רשב"ם לפרשה, בסקירה כוללת, כדי לראות מה הביאו לפרש את סדר היום והלילה שלא כביאור השגור. בפירושו לשני הפסוקים הראשונים, לאחר שדחה את פירושי קודמיו מכוח קושיות שהקשה עליהם, בא רשב"ם להעמיד את שיטתו בהבנת מטרתה של פרשת הבריאה, כאשר על יסוד הבנה זו מוסברים יפה שני הפסוקים הראשונים ואף פרטים אחרים שבהמשך הפרשה. שיטה זו עומדת על עקרון ההקדמה, שהוא מעמודי התווך של דרכי לשון המקרא בפרשנותו של רשב"ם. וכך כתב:

...אך זה הוא עיקר פשוטו, לפי דרך המקראות שרגיל להקדים ולפרש דבר שאין צריך, בשביל דבר הנזכר לפניו במקום אחר... גם כל הפרשה הזאת של מלאכת ששה ימים הקדימך משה רבינו לפרש לך מה שאמר הקב"ה בשעת מתן תורה **"זכור את יום השבת לקדשו [וגו'] כי ששת ימים עשה יי' את השמים ואת הארץ (ו)את הים ואת כל אשר בס וינח ביום השביעי"**, וזהו שכת' **"ויהי ערב ויהי בקר יום הששי"** (פסוק ל"א), אותו ששי שהוא גמר ששה ימים שאמר הקב"ה **במתן תורה. לכך אמר להם משה לישראל, להודיעם כי דברי הקב"ה אמת**, וכי אתם סבורים שהעולם הזה כל הימים בנוי כמו שאתם רואים אותו עכשיו מלא כל טוב? לא היה כן, אלא

²⁵ הרב מ"מ כשר, תורה שלמה, חלק י-יא, עמ' רעז. וראה: ספר בראשית מפורש על ידי הרב דוד צבי הופמן (בתרגום עברי), עמ' כז.

²⁶ רבי פינחס הלוי איש הורוויץ בספרו פנים יפות, בראשית ח כב (ובמקומות אחרים בספר), ושוב בספר המקנה, קידושין לו ע"ב על התוספות ד"ה ממחרת הפסח (וראה בשו"ת בנין ציון סימן קכ"ו השגה על שיטת בעל פנים יפות). בעל תורה שלמה (שם) ייחס שיטה זו לר"י הישראלי בספרו יסוד עולם (ב יז), אך אין זה במשמע דבריו.

בראשית ברא אלהים וגו', כלומר בתחילת בריאת שמים וארץ, כלומר בעת שנבראו כבר שמים העליונים והארץ, הן זמן מרובה הן זמן מועט, אז **והארץ** הבנויה כבר **היתה 'תוהו ובהו'** – שלא היה בה שום דבר... **וחשך על פני תהום**...

(ג) **ויאמר אלהים יהי אור**, לתקן האמור "וחשך על פני תהום".

לפי רשב"ם, שני הפסוקים הראשונים באים לתאר כיצד היה מצבו של העולם בשלב הראשון של הבריאה: בשלב זה היה העולם ריק וחשך, בלתי מתוקן ולא ראוי ליישוב. השמים שממלע לראשנו לא נבראו עדיין, אלא רק שמי השמים, השמים העליונים. ואף היבשה המוכרת לנו עוד לא נתקנה, באשר הארץ היתה מכוסה במים. החלל כולו היה ריק ושם, וחשך שלט בליל שלטון ללא מִצְרִים. וכאשר רצה הבורא, הִחַל בשלב השני של הבריאה, ובו תיקן את העולם וסידרו ויישבו בכל תיקונו המוכרים לנו. שלב זה נפתח בתיקון חשכתו של העולם דהיינו בבריאת האור וקביעת עונות האור והחושך (הנקראות יום ולילה), וכך במשך ששה מחזורים של עונות אור וחושך הושלם תיקון העולם, כאשר בכל עונת אור הוסיף הבורא לתקן את עולמו, יום ותיקונו. יוצא ששלב זה של תיקון העולם התחיל בבריאת האור, ועונת האור היא שפתחה את ששת מחזורי האור והחושך הללו.

כך מובן מפני מה מקדימים הכתובים את האור לחושך, ואף מתברר פשר הכתוב החוזר שש פעמים 'ויהי ערב ויהי בקר'. ודאי אין למנות את החושך שבשלב הראשון – אותו חושך שלא פוֹרֵשׁ כלל אורך זמן שלטונו – בתוך ששת מחזורי האור והחושך המתוקנים והקצובים שבשלב התיקון.

ובלשונו של רשב"ם:

(א ד) **...ויבדל אלהים בין האור ובין החשך**. ששתיים עשרה שעות היה היום ואחר כך הלילה שתיים עשרה. האור תחילה ואחר כך החשך. שהרי תחילת בריאת העולם היה במאמר "יהי אור". וכל חשך שמקודם לכך, דכתיב "וחשך על פני תהום" (פסוק ב), לא זהו לילה.

(ה) **...ולחשך קרא לילה**. לעולם²⁷ אור תחילה ואחר כך חשך.

ויהי ערב ויהי בקר. אין כת' כאן ויהי לילה ויהי יום, אלא **ויהי ערב**, שהעריב יום ראשון ושיקע האור, **ויהי בקר**, בוקרו של לילה, שעלה עמוד השחר, הרי הושלם **יום אחד** מן הששה ימים שאמר הק' בעשרת הדברות²⁸, ואחר כך התחיל יום שני, ויאמר אלהים יהי רקיע. ולא בא הכתוב לומר

²⁷ נראה שכוונתו לפרשת הבריאה בלבד, ולאחר שהעיר רשב"ם בפסוק ד שהוקדם בו האור לחושך, חוזר הוא ומעיר כאן שבפסוק זה שוב הוקדם האור לחושך, וכך בהמשך הפרשה בכתובי 'ויהי ערב ויהי בקר', דהיינו העריב ושקע האור שהיה מקודם, ובהסתלקו בא החושך, ובסוף הלילה הסתלק החושך בהבקרת האור. אי"כ כוונת רשב"ם באומרו כאן 'לעולם אור תחילה' וכו', כלומר: שוב ושוב חוזר סדר זה בענין. קשה לפרש שכוונתו להיגד כללי, כאילו לעולם ועד בא או נחשב האור תחילה, שהרי אין להיגד זה שורש בכתוב כאן (עיי' ביאורו של רשב"ם לראש פסוק זה). גם אין נראה שכוונתו לקבוע כי סדר זה של קדימת היום ללילה חוזר בכל המקרא. אילו כן, היה מזכיר לכל הפחות מעט מקומות שבהם נסדר כך.

²⁸ וכמו שהאריך לפרש בפסוק א, שכל פרשת הבריאה לא נאמרה אלא כביאור מוקדם למה שזכר במצות השבת שבעשרת הדיברות 'כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ' וגו', ועל כן טורח המקרא ומונה כל יום מששת הימים ומתאר את מהלכו, כדי ליישב על לב בני ישראל ולקבוע בם היטב את הידיעה החדשה על בריאת העולם בששה ימים – בעבור 'קדשו את השבת בשביתת מלאכה כמצות ה'', ובכך יהיה עדות וזכרון למעשה הבריאה במאמר ה' קונה שמים וארץ.

שהערב והבקר יום אחד הם, כי לא הוצרכנו לפרש אלא היאך היו ששה ימים, שהבקר יום נגמרה הלילה, הרי נגמר יום אחד והתחיל יום שני.

(ו) **ויאמר אלהים יהי רקיע**. לאחר שנגמר יום ראשון לבוקרו, ויאמר אלהים...

(ח) **...ויהי ערב ויהי בקר יום שני**. שנטה היום לערב, ואחר כך **ויהי בקר**, בקר של יום שני. הרי נגמר יום שני מששת הימים שאמר הקב"ה בעשרת הדברות, והתחיל עתה יום שלישי בבקר.

(לא) **...ויהי ערב ויהי בקר**, אז נגמר יום הששי והתחילה...

3. כאמור, מתוך עיון המקראות לפי פשוטם יצא לו לרשב"ם שראשית מעשי ששת הימים היתה בריאת האור, וזו היתה תחילת היום הראשון מששת הימים. לא היה לפניו לילה, כי החושך שקדם לבריאת האור אינו מכונה לילה. וכשהבדיל הבורא בין האור ובין החושך וקבע את עונת החושך הנקראת לילה, אז החל הלילה הראשון והוא בא אחרי עונת האור הנקראת יום. אך כפי שהארכנו לטעון לעיל, אין רשב"ם משמיענו הוראה כללית שהיום קודם ללילה במנהגם של בני אדם ובתורה. אלא אע"פ שבסדר הבריאה קדם היום ללילה, אין זה ענין לסדר הנוהג של הימים שתחילתם וסיומם בצאת הכוכבים. וכפי שפירש בפסוק יד:

יהי מארת... והיו לאותות – כדכתיב בחזקיהו "זה לך האות מאת יי' וגו', הלך הצל עשר מעלות" וגו' (מל"ב כ ט), הרי החמה היתה לו אות, וכת' "ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש" וגו' (יואל ג ג). וכת' "מאותות השמים אל תחתו" (ירמיה י ב). **ולמועדים** – מהילוך הלבנה שמתחדש לכ"ט ימים וחצי, נועדים מועדי השנה וזמני השטרות, כדכתיב "עשה ירח למועדים" (תהלים קד ט). **ולימים** – שהרי מצאת הכוכבים עד צאת הכוכבים יום אחד. **ולשנים** – ארבע תקופות השנה עושין שנה תמימה.

א"כ לרשב"ם, סדר העונות של ששת ימי הבריאה, כפי שנסדרו ונמנו בפרשת הבריאה, אינו כסדר העונות הנהוג, ואין זה תלוי בזה. ואפשר שזו היא כוונת רשב"ם בדבריו אלו (סוף פירוש פסוק ה): "ולא בא הכתוב לומר שהערב והבקר יום אחד הם"²⁹, כי לא הוצרכנו לפרש אלא **היאך היו ששה ימים**, שהבקר יום ונגמרה הלילה, הרי נגמר יום אחד והתחיל יום שני. כלומר, מה שהאריך הכתוב ותיאר 'ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד' וכן בכל ששת הימים, לא בא אלא לפרש ברור כיצד היה מהלכם וסדרם של אותם ששת ימי הבריאה האמורים בעשרת הדיברות,³⁰ שהואיל והחלו בעונת האור אינם כסדר היום הנהוג, אלא השלמת כל יום מהם היתה בבוקר.³¹

²⁹ ראה לשון ראב"ע לכאן: "ואילו היה הערב והבקר יום אחד מה טעם של יום שני". ושים לב לדברי 'לקח טוב' לכאן: "ונקראו הלילה והיום יום אחד... ד"א יום אחד, שאם אמר ראשון הייתי אומר היום בלבד הוא הראשון, וכשהוא אומר יום אחד - להודיע כי הערב והבקר אחד". לכאורה, באומרו 'ולא בא הכתוב לומר שהערב והבקר יום אחד' הסי' שולל רשב"ם את הפירוש הרגיל (כפי שנתפרש בלקח טוב, למשל), אך אין במשמע דבריו התנגדות לעצם הכלל שהיום הולך אחר הלילה אלא רק לתליית כלל זה בכתוב כאן, כי לדעתו לא זאת בא הכתוב לומר, ואין דבר זה מְעַיֵן פרשת הבריאה, שלא באה אלא לבאר את הפסוק 'כי ששת ימים' וגו'.

³⁰ ושמא יש לפרש את המילים 'היאך היו ששה ימים': כיצד מלאו לחשבון ששה ימים.

³¹ וכעין זה כתב לוקשין בהערה סא.

4. ועדיין קשה, סוף סוף הרי קישר רשב"ם את סיפור מעשה בראשית למצות השבת שבעשרת הדיברות, ואם שפנתו של הבורא התחילה בבוקר, לכאורה יש ללמוד מזה גם על השבת שניתנה לישראל. הרי גם בסוף מעשה היום הששי נאמר 'ויהי ערב ויהי בקר יום הששי', ורשב"ם חוזר ומפרש כאן כשיטתו (ולפי דרכו הכרח הוא לפרש כך גם כאן): **"ויהי ערב ויהי בקר, אז נגמר יום הששי והתחילה..."**. כיון שכאן מסתיים הדף הבודד, ההשלמה הצפויה לכאורה היא 'והתחילה שבת' או כיוצא בה (וכעין לשונו בפסוקים ה' וח'). ובכל אופן, כך לכאורה עולה משיטתו.

והנה למרבה ההפתעה, זה מקרוב נתגלה ההמשך המפתיע של הפירוש הקטוע לפסוק ל"א. הרב הלל נובצקי, העוסק בשחזור החלק האבוד של פירוש רשב"ם על פי ציטוטים ממנו בחיבורים קדומים (וכן במציאת מובאות המהוות עדי נוסח נוספים לפירוש הנדפס),³² גילה מקור חדש המרבה להעתיק קטעים מפירוש רשב"ם, הוא כ"י מינכן 252 המכיל ליקוטי פשט דרש ורמז ממין קובצי בעלי התוספות על התורה. הקטע הראשון ששחזר מכ"י זה הוא פירוש רשב"ם לבראשית א ל"א, שעד היום היתה בגדנו רק תחילתו הקטועה בכ"י מינכן 5 'ויהי ערב ויהי בקר' – אז נגמר יום הששי והתחילה...". וזה לשון הפירוש בכ"י מינכן 252:

ויהי ערב ויהי בקר יום הששי – אז נגמר יום הששי, והתחילה מנוחה בשבת **בערב** שפסקה המלאכה, כדכתו' זכור את יום השבת לקדשו כי ששת ימים עשה י"י וכו'. לכך נכתב בש"י³³ מה שלא כתוב בחמשה ימים.

מפורש כאן ששבתו של הבורא החלה כבר משחשך היום הששי, שלא כפי סדר ששת הימים שהחלו ונסתיימו בבוקר, ואע"פ שגם היום השביעי החל בבוקר ע"פ סדר זה. שבתו של הבורא החלה כבר משחשך היום הששי, שהרי סיים כל מלאכתו מבעוד יום, ובערב כבר שָׁלְמָה מלאכת הבריאה והיה העולם שלם ולא נזקק למלאכה נוספת, הרי שהשבת החלה כבר מֵעֶרֶב. ואעפ"כ לא ניכרה שבתה זו עד האיר היום השביעי, כי הלילה אינו זמן מלאכה, ואף בלילות הקודמים לא נעשתה מלאכה, ורק משהאיר היום השביעי ולא נוספה עוד מלאכה ובריאה – ניכר הדבר ששֶׁבֶת הבורא וסיים מלאכתו³⁴. וזהו שהכתוב אומר: ויהי ערב ויהי בקר יום הששי – ויָכֵלוּ השמים והארץ וכל צבאם, ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו... וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו.

³² פירסום ראשוני של עבודתו קיים באתר alhatorah.org בכתובת

http://alhatorah.org/Commentators:Rashbam's_Torah_Commentary/Bereshit1-17

ועיין במאמרו האנגלי שם http://alhatorah.org/Commentators:Rashbam's_Torah_Commentary

בו הרחיב בענין מקורות השחזור ובכללם כ"י מינכן 252, וכן עסק בנידון שלנו – שיטת רשב"ם בענין שבת בראשית.

³³ יום הששי, וכוונתו למה שכתב בפירוש פסוק א': ...וזהו שכת' 'ויהי ערב ויהי בקר יום הששי', אותו ששי שהוא גמר ששה ימים שאמר הקב"ה במתן תורה.

³⁴ כעין זה נתפרש בהדר זקנים (בראשית ב ב ד"ה ויכל): "עוד י"ל ויכל אלהים ביום השביעי, כלומר ביום השביעי היה ניכר לעולם ששֶׁבֶת. לפי שבליל שביעי סבר אדם הראשון שיעשה הקב"ה מלאכתו למחר כשם שעשה בשאר הימים; כשראה ששֶׁבֶת הבין והכיר שפֶּלֶה הקב"ה מלאכתו". וכוה בחזקוני (ב ב): "ויכל אלהים ביום השביעי. נראה כאילו כלתה בו כל מלאכת בראשית, שבעוד שהיה יום ששי לא נודע שכלתה מלאכתו או אם יעשה למחרתו כלום" (ומקורו בפירוש ר"י בכור שור ששמעו מפי ה"ר עובדיה).

ומסתבר שרשב"ם הוסיף ופירט 'והתחילה מנוחה בשבת בערב שפסקה המלאכה' (אף שאין פרט זה מפרש משהו מן הכתוב), כדי למנוע טעות וכדי להשיענו שפירושו מתאים להלכה המקובלת (המסתייעת גם במקראות מפורשים גבי חג המצות ויום הכיפורים) שהשבת מתחלת מבערב, וע"י תוספת הסבר זה, שמנוחת השבת של הבורא החלה באמת כבר בערב כי בו פסקה ושלמה המלאכה, עלה בידו להתאים ולהשלים בין פירושו ובין ההלכה ואף לבאר את טעם ההלכה.

5. ואם יקשה, ומה יהא על הברכה שבירך ה' את יום השביעי, הלוא אותו יום השביעי של מעשה בראשית החל רק בבוקר השבת שלנו.

תשובה לזה בפירוש רשב"ם למהות הברכה הזו. אומנם כאמור קטע הפירוש מסתיים בסוף פרק א, ומכאן עד פרשת וירא (בראשית יח א) אבד לנו פירוש רשב"ם, אך פירושו לכתוב **ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו** וגו' (בראשית ב ג) עולה לנו ממה שפירש בכתוב המקביל (שמות כ יא), במצות השבת שבעשרת הדיברות:

...על כן ברך יי' את יום השבת. כמו שפירשתי בבראשית, כי על כן אשר ברך יי' את יום השבת, שכשהגיע עת יום השבת כבר ברא הק' כל צורכי הבריות ומזונותם ונמצא השבת מבורך מכל טוב, ולכן **ויקדשהו** – לשבות בו לעדות כמו ששבת הק' שברא תחילה את הכל ואחר כך שבת.

מעדות זו אנו למדים שהפירוש המובא בחזקוני על הכתוב המתבקש לנו (בראשית ב ג), מיסוד פירושו האבוד של רשב"ם הוא. וז"ל חזקוני:

ויברך אלקים את יום השביעי, שבו העולם היה מלא כל טוב וברכה ושובע, דוגמא "אשר ברך ה' אלוקיך תתן לו" (דברים טו יד), הוא שאנו אומרים בתפלה "ויברכתו מכל הימים".

א"כ אין הכוונה לברכה נוספת כלשהי שנתברך היום השביעי, אלא ברכתו של היום השביעי היא שלמות הבריאה שהיתה ושנודעה בו, ומצב זה של שלמות חל באמת כבר מהערב שלפני היום השביעי.

6. ומה בענין קידוש היום השביעי? מפירוש רשב"ם לויקדשהו' שבעשרת הדיברות עולה שהקידוש הוא הציווי לבני ישראל לשבות ביום זה. אפשר שכך פירש גם את הקידוש הנאמר במעשה בראשית: **ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו**. אך היום השביעי כאמור אינו כולל את הלילה שלפניו, ואילו המסורת מפרשת ששבת היום השביעי מתחלת מהערב שלפניו.³⁵

קושי זה יש ליישב כך: הלילה אין בו חשיבות כשלעצמו במנין הימים, ועל כן טופלים אותו ליום. ואכן כשהמקרא אומר 'יום אחד' 'יום שני' וכו', עיקר כוונתו ליום ממש, לעונת האור, שבו נעשתה מלאכת הבריאה ועל ידה נבדל כל יום מרעהו, ואילו הלילות רק טפלים לימים ואין בהם חשיבות

³⁵ ר"ה נובצקי הציע בעבודתו הנ"ל שפירוש רשב"ם על 'ויקדש אותו' הוא המובא בחזקוני על אתר: "ויקדש אותו – מעשיית מלאכה, כדכתיב 'כי בו שבת' שלא עשה בו מלאכה" (וראה עוד אצל נובצקי את הפירוש שהעלה לסוף הפסוק מכ"י מינכן 252, וצ"ע). אם הכוונה בפירוש זה שהקידוש הוא לענין השבתה ששבת הבורא מעשיית מלאכתו שלו, הרי בטל מעיקרו הקושי האמור, כיון ששבת הבורא התקיימה כבר מהערב.

מצד עצמם לענין סיפור מלאכת הבריאה.³⁶ על כן לא הוזכרו הלילות בפירוש אלא בתיאור תחילתם וסופם 'ויהי ערב ויהי בקר', כדי לתאר את מהלך ששת ימי הבריאה בשלמות. לכן ביום השביעי אין המקרא נזקק להזכיר את הלילה שלאחריו, ואכן לילה זה אינו כלול ביום השביעי ובכל מה שנאמר בו. ואילו בסדר הימים הנוהג לענין השבת והמועדים, הלילה טפל ומתחבר ליום שלאחריו. וכשהכתוב אומר שה' קידש לבני ישראל לדורותיהם את היום השביעי לשבות בו, נטפל עמו הלילה שלפניו כסדר הנוהג, ושמו של היום השביעי נקרא ונמשך גם על הלילה הקודם לו.

מסקנת עיוננו בשיטת רשב"ם: מלאכת הבריאה נעשתה בזמן האור, ואין למקרא ענין בלילות של ששת הימים כי בהם לא נתחדש כלום, ואף לגבי היום השביעי עיקר השביתה המפורשת בכתוב הוא ביום ממש. והואיל ומעשה ששת הימים החל בבריאת האור, כלומר היום הראשון של הבריאה החל בעונת האור, אף תחילת שאר הימים נחשבת בבוקרם, ועל כן במנין ששת ימי הבריאה הלילה נטפל ליום שלפניו (ואין בדבר זה הוראה כללית לסדר קבוע כלשהו). אלא שיש לנו ללמוד מן הכתובים ששבתו של הבורא החלה כבר משהעריב היום הששי שאז שָׁלְמָה המלאכה, וזו היא השבת שנתברכה (כלומר שבה היה העולם מושלם ונמצא מבורך מכל טוב) ונתקדשה לישראל שישבתו בה גם הם, וסדר זה מתאים לסדר הנהוג שהיום הולך אחר הלילה.

רבינו שמואל ב"ר מאיר הפליא לפרש עומק פשוטו של מקרא, ולא חת להוציא תעלומה לאור ולפרוש הדברים כשמלה. והחפצים לקנות דעת מפיו, עליהם לעשות אוזנם כאפרכסת ובאמונת חכמים ידקדקו בדבריו ויתנו לב להבין פירושו העמוקים והמחודשים. כָּלֶם נִכְחִים לַמִּבִּין, וַיִּשְׁרִים לַמִּצְאֵי דָעַת.

---

³⁶ ועוד מסתבר כן מסתימת לשון רשב"ם בפסוק ה', שנשמט מלפרש שיתוף משמעי השם 'יום' כפי שעשה רד"ק לשם (וכן ראב"ע באיגרת השבת).